

i Malden 3, University of Göteborg, School of Education, 1988.

Vad är ett skolämne?

*Hur bör ett skolämne se ut? Hur ser ett skolämne ut i verkligheten?
Är skolämne samma sak för universitetslärare som för grundskollärare
som för elever i grundskola?
Vad kan menas med skolämne-teori?*

Dessa och andra frågor tog JENS ALLWOOD upp till behandling på ett seminarium om SKOLÄMNE OCH SKOLÄMNE-TEORI i september i år.

*Jens Allwood är professor i lingvistik vid Göteborgs universitet.
Seminarier anordnades av MÄLDEN och COLLEGIUM DIDACTICO
METHODICUM vid Institutionen för metodik i lärarutbildningen.*

Vad är ett skolämne?

Förr fanns t ex kristendom, modersmål och räkning på skolans schema. De finns inte längre. I dagens grundskola läser man i stället oä, svenska och matematik.

Skolämnen kommer och går, förändras till innehåll och utformning som så många andra företeelser i vårt samhälle. Vad finns då för gemensamma drag i skolans ämnen? Vad förenar det ämnesstoff som undervisas i t ex religion, eller svenska? Frågan är inte alldeles lätt att besvara. Att exakt beskriva skolämnet oä vållar betydande svårigheter. Därför blir mitt förslag till övergripande beskrivning ganska abstrakt.

Ett skolämne är information som är sammanhållen av något gemensamt drag och som dessutom undervisas i skolan. Eventuellt kan det gemensamma draget reduceras enbart till en etikett, t ex oä.

Vad borde vara och vad är ett skolämne?

Det finns både normativa och deskriptiva aspekter på ett skolämne. Utifrån en normativ syn skulle skolämne kunna sägas vara kunskaper och färdigheter som hjälper eleverna att klara sig bättre i livet och som hjälper samhället att fungera bättre.

Den information som ligger till grund för dessa kunskaper och färdigheter ska vara sådana, att barn, dvs 7 - 15 åringar, när möjlighet att till-

godogöra sig den och att lärarna klarar av att förmedla den.

Men de normativa kraven slipas av i konfrontation mot olika faktiska begränsande faktorer som finns i ett samhälle. Sådana faktorer är

- politiska intressen
- samhällsbehov
- elev behov
- vetenskaplig insikt
- olika lobbygrupper.

En central fråga att fundera kring i detta sammanhang är då denna : Varför har vi en skola? **Olika politiska inriktningar** har här olika svar och de ser alla skolämnen som medel att fullfölja ett politiskt budskap. En del menar t ex, att skolan är eller t o m bör vara en sorteringsplats för folk som ska få olika mycket makt och tjäna olika mycket pengar. Andra menar att skolan är eller bör vara den arbetsplats, där eleverna lär sig viktig social kunskap för att så bra som möjligt kunna hantera en kommande komplicerad situation på arbetsplatsen eller i hemmet.

På ett övergripande plan är det naturligtvis Sveriges riksdag och Sö som har störst betydelse för ett skolämnes framväxt, medan lärarna och eleverna betyder mest för skolämnets konkreta utformning i klassrummet. Det är troligt att man i en noggrann analys av hur t ex ämnet samhällskunskap vuxit fram skulle finna exempel på hur viss politisk påtryckning

påverkat detta skolämnes innehåll. Det här är en komplex och intressant fråga som säkert många läroplanssakkunniga vet mycket mera om än jag.

Samhällets och elevernas behov kan t ex tydliggöras och framföras av olika forskare som registrerar och beskriver dessa behov, men också av föräldraorganisationer och elevorganisationer.

Ny vetenskaplig insikt sipprar långsamt ner i skolan och betyder en del för ett skolämnes framväxt men långt mindre än många tror.

Olika lobbygrupper har också sin betydelse. Lärare och lärarutbildare bör förmodligen till dem som vill ha SÖ:s öra, när etablering av ett skolämne kommer på tal. Dit hör också läromedelsförlag, LO, Svenska arbetsgivareföreningen, Svenska kyrkan och andra.

Hur sker utformningen av ett skolämne?

Frågan är viktig med tanke på att en beslutad nydaning/förändring helst bör överensstämma med de förutsättningar som finns för genomförande av beslutet. Den enskilde läraren tänker kanske att "Det där säger dom ja, men jag fortsätter mitt arbete som förut. Jag vet vad som är bra för mina elever, och jag gör vad jag kan och tror på."

Lärarutbildningen är här en viktig faktor liksom **elevernas inställning till skolan**. Ett delproblem utgörs av den sk disciplinen i skola. Om klassen är bråkig väljer läraren gärna stoff och arbetssätt som temporärt minskar arbetsoron i klassen. Grammatikundervisning är ett exempel, som enligt min erfarenhet traditionellt tycks göra det lätt för läraren både att lära ut och kontrollera kunskaper utan omfattande förberedelse för läraren men med hemarbete för eleverna. Det räcker med läroboken, några exempel och en efterkontroll. Grammatik är därför populärt bland lärare (men inte i samma utsträckning bland eleverna).

Utrustning, lokaler och läromedel har också stor betydelse, inte minst läromedlen. Min erfarenhet från ett flertal studiedagar, där jag fått kontakt med lärare, är, att läromedlen i hög grad styr klassrumsarbetet. Jag har tom börjat undra över, hur viktig lärarutbildningen egentligen är. Det kan faktiskt bli ett läromedelsförlags uppfattning om ett skolämne som styr ämnets utformning och förändring i en

skola och det kan knappast vara meningen. Ju mer decentraliserade vi blir, ju mer målsvar vi får inom skola och utbildning, desto mer kommer läromedelsförlagens betydelse för skolämnenas utformning och förändring att öka. Ett klassiskt sätt att påverka skolämnenas innehåll och utformning är att påverka genom att utforma **kriterier för kontroll och redovisning**, t ex studentexamen, när den var aktuell. Både lärare och elever var då på det klara med vad som fordrades. De centrala proven gav besked om de mål man strävade mot och skolämnets innehåll utformades så att skrivningarna skulle klaras. Om dessa kontrollmekanismer är bra eller inte kan man naturligtvis ha olika uppfattningar om.

Vilka önskade resultat bör studiet i ett skolämne ge?

I de flesta skolämnen ska eleverna inhämta **kunskaper, färdigheter och förmågor**, och det de inhämtar ska om möjligt **redovisas och kontrolleras**. Ett sådant redovisnings- och kontrollkrav är naturligtvis inte helt invändningsfritt. Allt kan ju inte kontrolleras. Många viktiga kunskaper, färdigheter och förmågor som eleverna förväntas tillgodogöra sig i skolan kan inte kontrolleras. Ska man då avstå från utlärn timer av sådant? I vissa fall gör man det, i andra fall inte, i andra åter sker undervisningen halvhjärtat, eftersom det inte förekommer något prov. Utlärning av sk propositionella kunskaper hör av hävd till skolans viktiga uppgifter. Eleverna ska mao kunna Pytagoras sats eller veta i vilket land London ligger. Exempel på färdigheter är att kunna använda sig av Pytagoras sats och att på egen hand ta sig till London. Det att över huvud kunna räkna ser jag som en förmåga, i viss mån skild från färdigheten att t ex tillämpa en geometrisk formel.

Några förmågor som jag gärna skulle se mera av inom skolans ämnen är

- förmågan att kunna se var skolämnet kommer in i elevens liv, dvs det vi menar med ämnesrelevans.
- förmåga att själv kunna gå vidare i ett skolämne. dvs autonom inlärn timer, något av det viktigaste man bör lära ut i skolan.
- förmågan att ta ställning till oväntade saker som dyker upp.

Men kunskaper, färdigheter och förmågor blir delvis olika, beroende på om man är

lärarutbildare, lärare/lärostudierande eller elev i grundskolan. Vilka kunskaper, färdigheter och förmågor är t ex mest essentiella för en lärostudierande? Hur skiljer sig dessa kunskaper, färdigheter och förmågor från dem som en lärare respektive en skolelev bör ha? Ett skolämnes innehåll och utformning ser också något annorlunda ut i grundutbildning än i fortbildning av lärare.

Några synpunkter på skolämnesteorier

När man vet litet om hur skolämnen initieras, etableras och förändras av regering, riksdag, olika lobbygrupper m fl, så uppfattar man troligen vissa inflytanden som önskvärda, t ex det att ny vetenskaplig insikt påverkar ett skolämnes förändring, medan man kanske anser motsatsen om andra, t ex lärarkonservatism, brist på pengar eller disciplinsvårigheter.

Vad har då skolämnesteorier med detta att göra? Min syn är, att skolämnesteorier borde ta hand om alla dessa faktorer och väva **sammen** dem till en helhet. En skolämnesteorier bör alltså omfatta både normativ och deskriptiv teoribildning om skolämnet. Jag tror aldrig att man i skolämnen kan klara sig utan en normativ komponent. Det räcker inte att enbart tala om hur det faktiskt är i skolan. Man måste också diskutera och beskriva hur det bör vara. Vi behöver hela tiden ett växelspel mellan normativ och deskriptiv teoribildning.

En viktig fråga blir då: Vilka ämnen bör vi ha i skolan? Vad är bra för eleverna och samhället? Svaret på frågan ska man till en början försöka ge utan hänsyn till ekonomi, lärarkonservatism, disciplinsvårigheter och andra begränsningar.

När man preciserat vad som är önskvärt, får man börja fundera på vad som skett tidigare, när skolämnen etablerats och beskriva hur ekonomi och kanske påverkan från någon stark fackföreningsgrupp påtagligt ändrat ett ursprungligt förslag. Det handlar alltså om realistiska beskrivningar av skolämnes framväxt på väg från ett idealt förslag till färdigt skolämne.

På liknande sätt bör man arbeta med utformning och förändring av skolämnen.

Normativ och deskriptiv teoribildning är, som jag ser det, det centrala innehållet på ett övergripande plan i en skolämnesteorier. Denna teoribildning skulle då kunna ta sin utgångspunkt i t ex följande styrande faktorer

1 Samhällsintressen och elevintressen.

På vilka sätt är alltså skolämnet bra för eleverna och samhället?

2 Relevanta bakgrundsdiscipliner,

- Basdisciplinerna, dvs de universitetsdiscipliner som har relevans för ett visst skolämne, preciseras och analyseras med tanke på deras bidrag till skolämnes innehåll och utformning. Vilka är t ex basdisciplinerna för oä?
- Idéhistoria.
För varje skolämne finns en idéhistorisk komponent. Varje skolämne har alltså sin ide idéhistoria som utgör ett viktigt bidrag i en skolämnesteorier.
Vetenskapsteori och filosofi.
Dessa har att göra med förmågan att ta sig vidare när något oväntat dyker upp i skolarbetet. Den lärare som har läst litet vetenskapsteori och filosofi är bättre rustad att hjälpa eleverna att t ex pröva en hypotes och tänka stringent kring ett problem än den, som inte har sådant i sin utbildning.
- Psykologi, pedagogik, undervisningsmetodik och lingvistik.

Dessa ämnen har att göra med stämning, atmosfär, psykiskt tillstånd, elevernas utveckling och sätt att tänka och sätt att kommunicera, hur man använder begrepp som eleverna förstår osv. Allt detta skulle med en modern beteckning också kunna kallas didaktik.

Den aktuella inläringssituationen

Denna del av skolämnesteorier har ett flertal komponenter men har i stort sett sin bakgrund i de fyra ämnena psykologi, pedagogik, undervisningsmetodik och lingvistik.

- Elevers tänkande och inläring.
Hit hör t ex Piagets teorier om barns begreppsutveckling och teorier som framhäver kontextuella faktorer som mest betydelsefulla i barns begreppsutveckling. Hit hör också den vid Göteborgs universitet betydelsefulla fenomenografiska skolans arbete med att beskriva barns tänkande i anslutning till olika skolämnen.
- Undervisningskommunikation
Hur ska man t ex bäst förmedla information? Vilken betydelse har gruppdynamiken i en inläringssituation?

- Tillgängliga hjälpmedel.
När är det vettigt att använda datorer? När är det vettigt att använda språklabb? Dessa frågor är just nu mycket aktuella. Men det finns naturligtvis fler.

- Varierande lärarkompetens.
En del lärare klarar viss undervisning, andra gör det inte. Vi har alla olika förutsättningar inom det yrke vi valt. Skall lärare tvingas att arbeta med saker de inte är lämpade för? Hur kan lärare arbeta optimalt?

Mer undervisning i självkänedom behövs nog i lärarutbildningen. Det bör elever och lärare vinna på.

- Disciplin och gruppdynamik.
Det är viktigt att ha en systematisk idé- om t ex normer, konsekvenser, arbetsmoral, hänsynstagande till andra med tanke på de olika skolämnenas krav och möjligheter utifrån både lärares och elevers perspektiv.
- Kontroll, redovisning och utvärdering.
Oftast kontrollerar man det som är lätt att kontrollera. Men hur redovisar och kontrollerar man de mer subtila och svårfångade aspekterna av ett ämne? Det behöver man tänka till om.
- Beredskap för det oväntade.
Hur tar man på ett vettigt sätt upp elevfrågor som går utanför ämnet? Här betyder kunskaper från vetenskapsteori och filosofi mycket för att kunna hantera sådana situationer så att de blir utvecklande för eleverna.
- Autonom inlärninng.
Hur kan man arbeta så, att eleverna får lust att veta mera och på egen hand ta reda på intressanta saker om världen och sig själva?

Om denna skolämnesteori skall se dagens ljus behövs forskning och forskningsorientering i tvärvetenskapligt samarbete. Det tvärvetenskapliga samarbetet är emellertid oftast svår genomförbart. **Innehållet** i ett projekt visar sig ofta få låg prioritet i tvärvetenskapliga sammanhang. Det verkar i första hand vara pengar och tjänster som betyder något.

Språkkunskap - ett skolämne för lärare

Som ett exempel på vad jag talar om har jag tillåtit mig att fantisera om det nya ämnet "språkkunskap" som ur normativ synpunkt enligt min åsikt mycket väl skulle kunna ha en plats på skolschemat. För att kunna etablera språkkunskap som skolämne, måste jag först grundligt lära mig hur ett skolämne etableras, skaffa mig en egen lobbygrupp osv. Sen måste jag bestämma vilka basdiscipliner som hör till skolämnet. Om jag delar upp universitetsdisciplinerna i dem som har direkt ämnesrelation med språkkunskap och dem som fungerar som bakgrundsdiscipliner dvs som stöder ett skolämne bortom den begränsade innehålls-aspekten, så skulle Lingvistik och Moderna språk höra till den första gruppen (basdiscipliner) och Idéhistoria, Vetenskapsteori, Filosofi, Pedagogik, Psykologi och Didaktik till den andra.

Men det är bara på papperet som de olika disciplinerna ser separerade ut. Medan jag funderar på hur jag vill utforma skolämnet språkkunskap, så flyter genast in krav på olika didaktiska hänsyn i nästan alla disciplinerna och det blir svårt att hålla isär den ena från den andra. Jag känner här ett behov av en skolämnesteosom kan integrera de olika disciplinerna till en helhet. Och kanske blir skolämnet språkkunskap verklighet en dag. Vad vet jag? Mitt förslag till innehåll i detta skolämne visar kanske hur bas- och bakgrundsdisciplinerna berör varandra:

- Information om vad språk är
- Barns uppfattning om språk (Gäller även läsning och skrivning)
Barns inlärninng av språk (Dvs hur språk utvecklas hos barn i samspel med begreppsutveckling)
- Språk i omvärlden
Hit hör avsnitt om
- språket i närmiljön (det som talas hemma, på TV och i radio, i olika sociala miljöer osv)
- språken i Sverige, (dvs svenska, samiska och finska)
- olika invandrarpråk i Sverige
- språken i världen
- världens skriftsystem
- konstgjorda språk t ex matematik och esperanto.
- Språkets funktion och bruk (dvs användning av talspråk och skriftspråk)
- Språk, grammatik och kultur.

Här är det väsentligt att arbeta så att lärarstuderande och lärare gör upptäckter i språkets grammatik och i relationen mellan språk och kultur och kan informera sina elever och inspirera dem till egna upptäckter.

- språk och datorer
Detta utgör ett komplicerat avsnitt i mitt ämnesinnehåll, inte minst för att det inte alls är säkert, att man lär sig språk bättre med hjälp av datorer. Datorer är likafullt inköpta till skolorna och med dem följer krav på att de också skall användas, bl a i språkutvecklande syfte.
- språk och bild
Hit hör t ex frågan om vilken information som lämpligen bör överföras med hjälp av bild och vilken med språk.
- Djurens språk
Egentligen borde det stå **andra djurarters språk**, eftersom människan är en av många djurarter som kommunicerar med hjälp av språk. Det finns flera skäl att ta upp detta avsnitt i skolämnet språkkunskap. Bl a kan det vara nyttigt för unga människor att få perspektiv på människans roll i skapelsen och kunna diskutera den alltför självklara tron på att människan är alltings mått.

Några terminologiska förslag som avslutning

Skolämne

Information som hålls samman av ett gemensamt drag och som enligt en viss praxis och under en viss etikett undervisas i skolan

Universitetsdisciplin

En universitetsdisciplin kan vara en **basdisciplin**, dvs ett universitetsämne som ger innehållslig input till ett skolämne (t ex matematik) eller en **bakgrundsdisciplin**, dvs ett ämne som är relevant för ett skolämne bortom innehållsaspekterna (t ex filosofi och psykologi).

Didaktik

Ett universitetsämne som byggs upp med bidrag från pedagogik, psykologi, lingvistik och undervisningsmetodik.

Skolämnesteori

Teori om hur bas- och bakgrundsdiscipliner bakas samman med didaktik för att få ett skolämne.

Metodik

Läran om hur skolämnesteori skall anpassas till olika undervisningssammanhang.

Praktik

Tillämpning av skolämnesteori i skolan.

Det är många ord i mitt förslag och jag har funderat över varför det är så många. Problemet är bl a att ge varje ord ett distinkt innehåll. Kanske är det så att uppbyggnaden av sociala institutioner för lärarutbildning i kombination med att arbetet fördelas på olika händer får till följd, att också terminologin växer i omfattning. Det finns en risk för att terminologin snarare blir ett instrument för gruppintresse än för tankens klarhet.